

ENDÜSTRİYEL İKTİSAT TEORİSİNİN GELİŞİM SÜRECİNDE E.H. CHAMBERLIN'İN YERİ

Alpaslan SEREL*

I. GİRİŞ

Endüstriyel iktisat, son yıllarda giderek gelişen bir alan olarak dikkatleri çekmektedir. Mikro iktisat konusundaki gelişmelerin, endüstriyel iktisat ilkelerinin tamamen yeni bir anlayışla ele alınmasını hızlandırdığı ve söz konusu ilkelerinde piyasa düzenleyici kurallar bütünüünün belirlenmesine temel olduğu gözlenmektedir. İktisat politikası tercihlerinin uyardığı düzenleyici politikalardan beklenen, firmaların tekelci (rekabeti dışlayan) eğilimlerini saptamak ve engellemektir. Amaç bu olunca piyasa yapılarının belirlenmesi, düzenleyici politikaların en önemli altyapısı haline gelmektedir.

İşte, piyasa yapısının temel unsurlarından biri olan "ürün farklılaştırması" konusunda geleneksel mikro iktisat ders kitaplarındaki görünümüyle E.H. Chamberlin, birçok iktisatçı tarafından endüstriyel iktisat teorisinin en önemli ismi kabul edilmiştir. Ancak son yıllardaki gelişmeler çerçevesinde endüstriyel iktisat konusunda Chamberlin'in etkisi ile ilgili yeni soruların doğduğu bir zemin oluşmuştur. Bu alandaki bazı çalışmalarda endüstriyel iktisada piyasa yapısı - piyasa davranışı - piyasa performansı (başarısı) üçlüsü çerçevesinde bakan görüşü Chamberlin'in ortaya atıp atmadığı veya çalışmalarının kalite ve ürün farklılaştırması ile beraber geniş bir rekabet fikrine dayalı piyasa performans standartlarını vurgulayan daha çağdaş bir düşünsel temeli ortaya koyup koymadığı önemli tartışma konularıdır.

Çalışmamızın amacı, endüstriyel iktisat teorisindeki gelişmeler çerçevesinde Chamberlin'in katkılarını yeniden değerlendirme iddiasındaki görüşlerin ana hatlarıyla ortaya konmasıdır. Bu yaklaşımlarda Chamberlin'in Marshallcı iktisadın aşırı sınıflandırıcı yapısından kurtarılması ve onun esas katkısının ürün farklılaştırması konusunda olduğu vurgulanmaktadır. Teorik yönü ağır basan bu görüşlerin ifade edilmesinin, mikro iktisat ders

* Dr.; Balıkesir Üniv. Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

kitaplarında Chamberlin'in yeni bir anlayışla değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarabileceğine inanıyoruz.

II. ENDÜSTRİYEL İKTİSAT TEORİSİNİN KAPSAMI

Endüstriyel iktisat, 20. yy'ın ortalarında büyük ölçekli modern sanayi kuruluşlarının sayısının artmasından sonra ayrı bir uzmanlık alanı olarak ortaya çıkmıştır¹. Konu uzun yıllar boyunca herhangi bir formel teorik yapısı olmayan, tecrit edilmiş ampirik bir alan olarak kalmıştır. Ancak son 20 yıldaki önemli teorik çalışmalar konuya olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bu süreçte endüstriyel iktisadın iktisat teorisindeki uzantılarını ortaya koymaya yönelik çalışmaların büyük etkisi vardır².

Endüstriyel iktisat teorisinin kapsamı günümüzde üç temel konu çerçevesinde ifade edilmektedir³.

- Firmaların organizasyon yapılarını, ölçeklerini ve davranışlarını belirleyen faktörler;

- Eksik rekabet; ve

- Firmalara yönelik kamu politikalarıdır.

Endüstriyel iktisadın esas ilgi alanı ekonominin arz yönü, özellikle satıcı firmaların bulunduğu piyasalardır. Bir başka ifade ile, fiyat teorisi modellerinin endüstrilere uygulanması yoluyla endüstrilerin nasıl işlediği ve ekonomik refaha katkılarının ne olduğu konusundaki bilgilerin artırılması amacı ön plandadır⁴. Firmaların organizasyon yapılarını, ölçek ve davranışlarını belirleyen faktörlerin ele alındığı ilk temel konu oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu alanda firmalardaki finansman, stratejiler ve organizasyon yapıları arasındaki ilişkiler öne çıkan önemli konulardır. Araştırmalar genellikle yönetsel davranış, ölçek ve yoğunlaşma ilişkilerinin incelenmesine yönelmiştir.

Endüstriyel iktisadın ikinci temel ilgi odağı eksik rekabettir. Tam rekabet koşullarının olmadığı durumlarda piyasa davranışının nasıl olacağı ve bunun ekonomik performansı (örneğin kârlılık, ücretler ve istihdam gibi) nasıl etkileyeceği incelenmektedir. Bu konudaki araştırmalar genellikle tekel gücünün oluşturulmasına yönelik fiyat farklılaşması, fiyat - dışı kısıtlamalar, oligopol teorisi, piyasaya giriş ve dışlanma, piyasa yapısının unsurları ve önemi gibi alanlarda yoğunlaşmıştır.

Firmalara yönelik kamu politikaları ise, endüstriyel iktisadın üçüncü ilgi odağını oluşturur. Yine bu alandaki çalışmalar, anti-tröst politikaları,

1 Schmalensee (1988; 643).

2 Davies, Lyons, Dixon and Geroski (1992; 1-3).

3 Schmalensee (1988; 643-654).

4 Caves (1967; 14).

piyasa düzenleme çabaları ve devlet girişimleri gibi konularda yoğunlaşmıştır. Ancak tarihsel olarak bakıldığında endüstriyel iktisatçıların, son yıllarda, piyasa düzenlemelerinden kaçınılması (deregulation), giriş kısıtlamalarının serbestleştirilmesi ve özelleştirme gibi konulara yöneldikleri, endüstriyel politikaların etkin bir teknolojik sürece ve uluslararası rekabete katkısına önem verdikleri gözlenmektedir.

Çalışmalarını, yukarıda ana hatlarıyla verilen alanlardan “eksk rekabet” konusu içinde değerlendirebileceğimiz E.H. Chamberlin endüstriyel iktisat teorisinin gelişiminde önemli isimlerden biridir. Ürün farklılaştırmasının ilk detaylı analizi onun monopollü rekabet modelinde ortaya konmuştur⁵. Monopollü rekabet ve ürün farklılaştırması yaklaşımları mikro iktisat ders kitaplarının değişmez konuları arasındadır. Aşağıda endüstriyel iktisat teorisindeki gelişmeler çerçevesinde E.H. Chamberlin’i yeniden değerlendiren bazı görüşlere yer vermeye çalışacağız.

III. ENDÜSTRİYEL İKTİSAT TEORİSİNİN GELİŞİMİ ve E.H. CHAMBERLIN

Endüstriyel iktisat alanında Chamberlin etkisinin değerlendirilmesinde “eski” ve “yeni” teorilerin ayrımı önemlidir. Endüstriyel iktisata “eski” bakış, Marshallcı bağlamda statik bir yapı içindeki piyasaların yapı, davranış ve performansını öne çıkarır. Yani sanayilerin performansını onun yapısı belirler. Örneğin, yoğunlaşma oranı yüksek sanayilerde karlılığın - performans anlamında - yüksek olması gibi. Chamberlin’in bu noktadaki katkısı bir piyasa tasnif yöntemi ortaya koymasıdır. Bu tasnifin içinde piyasa yapıları “tam rekabet” ve “monopol” gibi iki uç durum arasında sınıflanmış ve sıralanmıştır. Ortaya konulan teorik sistem içinde reklam ve ürün farklılaştırması tasviri kategoriler olarak görünmesine rağmen, esas çatı dinamik piyasa süreci içindeki fiyat-dışı unsurlarla bütünleşmemiştir. Eski bakışın çağdaş versiyonlarında (çoğunlukla Harvard Üniversitesi etki alanı içinde ortaya konan) ürün ve kalite farklılaştırması, statik piyasa dengesi düşüncesi içinde biçimsel olarak ifade edilmiştir⁶.

Genel olarak Chicago okulunun etkisi altında gelişen “yeni” endüstriyel iktisat teorisi analizleri ise, rekabet fikrini geniş olarak kullanırken, aynı zamanda yüksek derecede biçimselleşmiş (matematiksel) bir yapı içinde teorik ilkelerin işletildiği bir görünümde dir. Başka bir ifade ile rekabetin çok boyutlu unsurları matematiksel, Marshallcı bir yapıya sıkıştırılmaya çalışılır. Chamberlin’in daha “rekabetçi” bir rekabet teorisi geliştirmeye çalışması, teoride esas ağırlığı ürünlere, ürün kalitelerine, haberleşmeye vermesi ve sonuçta dengeye gelen rekabet fikrine (biçimsel bir yapıya) karşı olduğunu

⁵ Chamberlin (1993).

⁶ Ekelund and Hebert (1990; 21-22).

belirtmesi, günümüzde endüstriyel iktisata yönelik Chicago yaklaşımının en sıkıntılı konularından biridir⁷.

Tarihsel olarak endüstriyel iktisat, teori ve uygulamada mikro iktisadın yöntemlerini yakından izlemiştir. Marshall'ın iktisat teorisi düşüncesi ve onun statik mikro iktisat analizine nasıl adapte edileceği düşüncesi sonuçta biçimsel bir yapıya bürünmüştür. Giderek Marshall'ın da onaylamadığı bir şekil almıştır. Chamberlin'in ürün farklılaştırması kavramının esası (dinamizm içerdiği ölçüde) Marshallcı statik yapıya uymasa da, düşünceleri alternatif bir çatı altında ortaya konulmamıştır. Sonuçta, piyasa yapılarının tanımsal ve sınıflandırmaya yönelik ayrımı (monopol, oligopol, monopollü rekabet, tam rekabet gibi) Chamberlin'in izleyicilerince destek görmüş, giderek geleneksel iktisat teorisinin yapısı içinde görülmeye başlanmış ve gelenek haline gelmiştir.

Bu durum, zaman içinde, endüstriyel iktisatta yapı - davranış - performans paradigmasının oluşumuna yol açmıştır. Söz konusu paradigmanın öncüleri olan Mason, Bain ve Caves gibi iktisatçılar endüstriyel iktisat teorisinin kurucusu olarak Chamberlin'i öne çıkarmışlardır.

Rekabet sürecinin dikkate alınmaması ve dikkatlerin piyasa yapısı üzerinde toplanması ile endüstriyel iktisat çalışmaları, ürün grupları temelinde tanımlanan piyasaların sorunlarını ihmal ederken, piyasa yapısının ölçütleri olarak yoğunlaşma oranlarını gündeme getirmiştir. Bu bilinen yaklaşımda "piyasa yapısı" bir piyasadaki firma sayısı anlamındadır ve "homojen" veya "farklılaşmış" ürünlerin varlığına göre tanımlanır. Piyasa yapısı unsurlarının (yoğunlaşma, ürün farklılaştırması ve giriş engelleri gibi) firmaların karlılık derecelerini önemli ölçüde etkiledikleri çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur⁸.

Chamberlin'in en önemli düşüncesinin yanlış yorumu, yani dinamik bir karakter taşıyan ürün farklılaştırmasının statik bir çatıda ifadesi, endüstriyel iktisat teorisyenlerinin bilgi ekonomisinden ve tüketicilere bilgi sağlamada reklamın rolünden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Reklamın ürün farklılaştırması demek olduğu, ürün farklılaştırmasına niyet etmek anlamına geldiği Chamberlin tarafından belirtilmesine rağmen, farklılaşmış ürünler rekabet sürecine yönelik bir tamamlayıcı unsur olarak ele alınmamıştır. Fiziksel ürün ve bilgi birlikteliğinin alınmaması Harvard geleneğinin bir parçası olmuştur⁹.

İktisat teorisinde Avusturya okulu geleneği, piyasa ve rekabet açısından kapsamlı bir bakış getirirken, Mises "piyasa süreci" görüşünün simgesi olmuştur¹⁰. Yine Schumpeter geniş bir içerik taşıyan rekabet süreci yapısını vurgulamıştır. Bu yapıda ürünler başkalaşır ve girişimcilerce yönlendirilen,

⁷ Davies, Lyon, Dixon and Geroski (1992: 6-7); Ekelund and Hebert (1990: 21).

⁸ Shepherd (1972: 25-27).

⁹ Ekelund and Hebert (1990: 22).

¹⁰ Avusturya okulu ve piyasa süreci için bkz. Eren (1989: 192).

sürekli yayılan bir yenilik dalgası rekabet sürecinin en belirgin özelliği haline gelir. İşte, mikro iktisatta piyasa teorilerinde Avusturya yaklaşımıyla birlikte “süreç” öne çıkmış, endüstriyel iktisatta sınırlı da olsa bir etki yaratmıştır.

1960’larda G. Stigler’in başını çektiği bir diğer neo-klasik iktisatçı grubu, iktisatta denge geleneğini korurken aynı zamanda piyasaların işlemesi ve gelişiminde fiyat-dışı unsurlara yönelik özel bir ilgi doğmasına neden olmuştur. Bilgi elde edilmesinin maliyetleri çerçevesinde piyasaların incelenmesi, sonuçta reklamı rekabetin, rekabet sürecinin olmazsa olmaz bir koşulu haline getirmiştir¹¹

Yukarıda ana hatlarıyla verdiğimiz ve “yeni” endüstriyel iktisat olarak sunulan Chicago yaklaşımının anti-tröst hukuku ve politikalarında bazı etkileri olmuştur. “Yeni” yaklaşımda fiyat ve fiyat-dışı unsurların birlikte yarattığı, ürün kalitesindeki değişimler yolu ile yaşayabilecek rekabet fikri ABD’de çeşitli yüksek mahkemeleri etkilemiş, sonuçta fiyat-dışı kısıtlamaların rekabet öncesi etkilerinin doğruluğu kabul edilmiş ve fiyat-dışı kısıtlamaların kural olarak hükmedildiği mahkemelerce beyan edilmiştir. Reklamın piyasaya giriş engeli teşkil ettiği yolundaki geleneksel bakış¹² eleştirilmiş ve Chicago yaklaşımını temel alan teorik ve uygulamalı çalışmalarla aşındırılmıştır.

Endüstriyel iktisat teorisinde Chicago geleneğinin özünün Chamberlin’in orijinal tezinde mevcut olduğunu belirten yaklaşıma göre¹³; Chamberlin’de kalite değişikliği (reklam yoluyla teşvik edilen) ve anti-rekabetçi olarak görülebilecek diğer bazı unsurlar gerçekte dinamik rekabetçi bir sürecin konularıydı. Dolayısıyla Chicago ve Avusturya okullarının etkilerinin bir bileşimi olarak ifade edilen bu görüş, Chamberlin’i onun endüstriyel iktisada temel katkısını ortaya koymak açısından, daha iyi anladığımızı ileri sürmektedir.

IV. SONUÇ

Çalışmamızda endüstriyel iktisat alanında önemli bir isim olan Chamberlin’in katkılarını “eski” ve “yeni” endüstriyel iktisat yaklaşımları açısından değerlendiren çeşitli görüşlere yer verdik. Amacımız, mikro iktisat ders kitaplarında ele alındığı biçimiyle statik bir yapıya büründürülmüş Chamberlin’in rahatlıkla dinamik bir piyasa sürecinin unsurları olarak belirtilebilecek katkılarıyla çelişen bu durumu ifade edebilmektir.

Chamberlin, monopollü rekabeti (ürün farklılaştırması) iktisadi gelenek içinde tutabilmek, ona ters düşmemek için sınırlı Marshallcı bir rekabet sürecini benimsemiştir. Daha sonraları izleyicilerinin katkılarıyla ifade etmek istediği piyasa yapısı çok daha sınıflandırıcı bir hal almıştır.

¹¹ Ekelund and Hebert (1990; 23).

¹² Comanor and Wilson (1967; 425-427).

¹³ Ekelund and Hebert (1990; 22).

Yukarıda bahsedildiği gibi Chamberlin'in endüstriyel iktisada katkılarının orijinal karakteri Marshallcı iktisat gelenekleriyle kısırlaştırılmış ve bu işleme Harvard Üniversitesi çevresi katkı sağlamıştır. Avusturya ve Chicago yaklaşımlarında çok öz olarak verildiği gibi, bu yaklaşımlar genelde Chamberlin'in statik ve biçimsel bir hal alan sicilini düzeltme yönünde çabalarıdır. Chamberlin'in esas düşüncesi, piyasaların fiili olarak nasıl işlediğinin analizinde, ana unsurlar olarak, kalite boyutları ve diğer ürün farklılaştırması araçlarını görmesidir. Üstünde durduğumuz çalışmalarda ortak kanaat Chamberlin'in statik ve biçimsel bir yapıya bağlı kalınarak sunulmasının rekabetçi piyasalar ve rekabet sürecinin fiili işleyişinin tam olarak anlaşılmasını geciktirdiği yolundadır.

KAYNAKLAR

- Caves, Richard;** *American Industry; Structure, Conduct, Performance*, Second Edition, Prentice Hall Ins., New Jersey, 1967.
- Chamberlin, E.H.;** *The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, Harvard University Press, 1933.
- Comanor, W.S. and Wilson, T.A.;** "Advertising Market Structure and Performance", *The Review of Economics and Statistics*, Vol: XLIX, 4, November, ss. 423-440, 1967.
- Davies, S., Lyons, B., Dixon, H. and Geroski, P.;** *Economics of Industrial Organization*, Second Edition, London: Longman, 1992.
- Ekelund, R.B. and Hebert, R.F.;** "E.H.: Chamberlin and Contemporary Industrial Organization Theory", *Journal of Economic Studies*, Vol: 17(2), ss. 20-31, 1990.
- Eren, Ercan;** *İktisatta Yöntem*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1989.
- Schmalense, R.;** "Industrial Economics: An Overview", *The Economic Journal*, 98, ss. 643-681, 1988.
- Shepherd, W.G.;** "The Elements of Market Structure", *The Review of Economics and Statistics*, Vol: LIV (1), February, ss. 25-37.